

עדנה לומסקי-פדר. כאילו לא הייתה מלחמה: סיפורי חיים של גברים ישראלים. מאגנס. 1998. 238 עמודים

נרמול, סרבנות פוליטית, סרבנות נסגנית ופרישה

לבנת קונופני דקלב*

התחלתי לכתוב את הדברים הבאים במאי 2023, על רקע מתקפה אווירית נוספת על רצועת עזה. קולות בשמאל התרעמו על כך שטייסי חיל האוויר, שחודשים אחדים קודם לכן הצהירו כי יסרבו להתייצב למילואים במחאה על ההפיכה המשטרית, לא היסטו להפציץ את עזה במחיר מותם של בלתי מעורבים (משגב, 2023). האכזבה מהטייסיים נבעה גם מההבנה שלמרות השסעים וחילוקי הדעות הקשים שחשפה עליית הממשלה ה-37, מצב לחימה נותר האמצעי האולטימטיבי, האוטומטי כמעט, לאיחודה של החברה היהודית-ישראלית. תוכנות אלו עולות גם מספרה של עדנה לומסקי-פדר, וגם היום, במלאת 25 שנה לפרסומו של הספר ו-50 שנה לפרוץ מלחמת יום הכיפורים, יש עניין רב בממצאי הספר, וחשוב לדון במסקנותיו מחדש ולחשוב דרכו על תופעות עכשוויות ועל ההתנגדות להן.

בספר מכונן זה בוחנת לומסקי-פדר סיפורי חיים של גברים ישראלים מקרב הקבוצה ההגמונית בישראל שלחמו במלחמת יום הכיפורים בעת השירות הסדיר, ומבקשת להבין מהם הקריטריונים החברתיים המעצבים את הבניית המלחמה ואת השפעתה על הפרט. הגברים המרואיינים במחקרה הם בנים לדור תש"ח והיו נערים בזמן מלחמת ששת הימים, כלומר התחנכו על ערכי דור מקימי המדינה והתבגרו לתוך האופוריה ותחושת הניצחון והשאננות שאפיינו את החברה הישראלית לאחר ששת הימים. כעבור שנים, בהיותם חיילי מילואים, הם גויסו גם למלחמת לבנון ולקחו חלק בדיכוי האינתיפאדה. לומסקי-פדר מצביעה על כך שבניגוד להנחות המחקר הרווחות, מרבית הגברים הישראלים שהשתתפו במלחמת יום הכיפורים ורואיינו למחקר לא ראו במלחמה אירוע משברי, אלא נרמלו אותה אל תוך מהלך חייהם. לטענתה, הסיבה לכך היא שהמלחמה הובנתה כאירוע שהפרט אינו רשאי להיות מושפע ממנו בחייו האישיים. כלומר, המחקר מראה שההבניות החברתיות מעצבות לא רק את המשמעות הקולקטיבית של המלחמה אלא אף את גבולות השפעותיה על הפרט. לטענת לומסקי-פדר, הקוד התרבותי בישראל ואתוס הלוחם תובעים מהחייל לשלוט ברגשותיו ובמעשיו במהלך המלחמה, ולאחריה נדרשים הלוחמים לחזור אל שגרת חייהם "כאילו לא הייתה מלחמה".

המעטים (כרבע מהמרואיינים) אשר פירשו את המלחמה כאירוע משברי הם, לטענת לומסקי-פדר, אלה שבמהלך המלחמה הוכיחו שליטה על גופם ועל רגשותיהם ולכן קיבלו הרשאה חברתית להציג את המלחמה כאירוע שהשפיע על מהלך חייהם. לתפיסתם, האירוע

* ד"ר לבנת קונופני דקלב, המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיויס, האוניברסיטה העברית בירושלים

קטע את תחושת הרצף בחייהם והביא לשינוי בתפיסת עולמם, בערכים ובאידיאולוגיה שהחזיקו בה. לומסקי־פדר מכנה את הקבוצה הזאת "הקול האחר", ובוחנת את מאפייניה. ה"קול האחר", לטענתה, הוא זה של מרואיינים שהביעו תחושות אכזבה וכעס כלפי הצבא ובעיקר כלפי הפיקוד העליון. תחושות אלו נבעו מהפקרה של פצועים ונעדרים, מהלם קרב שלא טופל, משליחת חיילים למשימות התאבדות אגב התעלמות מהמחיר בחיי אדם. על רקע ההשוואה למלחמת ששת הימים והסגידה לצה"ל ולמפקדיו בציבוריות הישראלית, חיילים המשתייכים ל"קול האחר" איבדו לאחר מלחמת יום הכיפורים את האמונה כי צה"ל הוא צבא מוסרי, חזק, מתוחכם ואחראי, והעידו שבעקבות המלחמה עברו תהליך ביקורתי של ערעור פוליטי והתפכחות מהתפיסות המיליטריסטיות המאפיינות את החברה הישראלית. אצל חלקם, התהליך המתמשך של ערעור פוליטי בא לידי ביטוי בהצטרפות לפעילות בשמאל הרדיקלי, באימוץ עמדה אנטי־ציונית ובסרבנות גיוס.

לומסקי־פדר מזהה בקרב "הקול האחר" שני סוגים של סרבנות, שאותם היא מכנה "סרבנות פוליטית" ו"סרבנות נסגנית". סרבנות פוליטית מלווה בפעולות של מחאה והתרסה בניסיון לשנות את הסדר החברתי, למשל פעילות בתנועת "השנה ה־21" שפעלה לסיום הכיבוש וההכרה באש"ף, או סירוב להתגייס שממוסגר כפעולה פוליטית. סרבנות נסגנית, לעומת זאת, היא פעולה אינדיווידואלית ונסיגה ממעורבות חברתית ומהשתתפות אזרחית. סרבנות כזאת בדרך כלל אינה גלויה ואינה הצהרתית; המרואיינים הציגו את הסירוב להתגייס כתולדה של פחד וחוסר מחויבות לחברה, וכביטוי לפרישה מחובות אזרחיות.

אם כן, הספר מעלה שלושה סוגים עיקריים של תגובה לאלימות מדינית. התגובה העיקרית היא נרמול המלחמה, כלומר הטמעתה בזיכרון האישי "כהתנסות שהשתלבה בסדר חייהם הרגיל והממוסד של הלוחמים ללא רעש וזעזוע" (לומסקי־פדר, 1997, עמ' 63). אפשר להוסיף כאן את ההערה הרפלקסיבית של לומסקי־פדר במאמר שבו היא חוזרת אל ספרה כעבור עשרים שנה, משווה את לוחמי יום הכיפורים ללוחמי תש"ח ולמשרתים בשטחים, ועומדת על מנגנוני ההשתקה שמופעלים על לוחמים ואינם מאפשרים להם מרחב דיון ביקורתי לעסוק בו בחוויותיהם וברגשותיהם (לומסקי־פדר, 2018). מלבד התגובה המשולבת של נרמול או הדחקה, הספר מציג כאמור גם שתי תגובות של סרבנות – סרבנות פוליטית וסרבנות נסגנית. אני מבקשת להוסיף תגובה רביעית שאני מכנה "פרישה".

בניגוד למחקרה של לומסקי־פדר, שהתמקד באזרחי ישראל, המחקר שלי (קונופני־דקלב, 2021) התמקד בישראליות. ים יהודיות. ים ש"פרשו", דהיינו עזבו את ישראל מסיבות פוליטיות בעקבות התנגדותן. לשליטתה של ישראל בשטחים ובאוכלוסייה הפלסטינית. ההתנגדות לאופייה המיליטריסטי של ישראל עמדה בליבו של מחקר זה, ורבים מהמרואיינים ומהמרואיינות עזבו את ישראל בעקבות מלחמה או מבצע צבאי. ראייתי גם לוחמים שעזבו את ישראל בעקבות מלחמת יום הכיפורים ואכזבה מהמחאה שלאחריה. הגם שמדובר בקבוצה קטנה (10% מכלל המרואיינים) שעזבה את ישראל לפני כחמישה עשורים, לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין הנרטיבים של לוחמי יום הכיפורים ובין מרואיינים ומרואיינות מהדור הצעיר יותר. לא נמצא גם כי פרק הזמן שעבר מאז העזיבה השפיע על אופן תיאורה של פעולת ה"פרישה".

לוחמי יום הכיפורים ששוחחתי עימם, ושאר המרואיינים והמרואיינות, השתתפו במחאה ובפעילות אקטיביסטית לשינוי החברה הישראלית – כלומר נקטו את מה שלומסקי־פדר

מכנה סרבנות פוליטית – אבל התאכזבו מחוסר האפשרות להביא לשינוי והרגישו שקולם לא נשמע. מבחינתם, המחאה לאחר המלחמה, ההפגנות והפעילות האקטיביסטית נגד הכיבוש או האפרטהייד אינן מצליחות לפרוץ את גדרות השיח ההגמוני ולחולל שינוי משמעותי. במובנים רבים, עמדתם כלפי מחאות השמאל ומסגרות האקטיביזם שפעלו בהן מהדהדת את הביקורת שמעלה לומסקי־פדר באומרה שרוב המרואיינים הביקורתיים – "הקול האחר" – לא הביעו ביקורת מוסרית אוניברסלית, אלא ביטאו בעיקר משבר אמון בסיסי בנושאי האידיאולוגיה ההגמונית ואכזבה עמוקה ממבצעה. לכן היא רואה בקבוצת "הקול האחר" שומרי גדר יותר מאשר פורצי גדר. עם זאת, בניגוד למרואיינים של לומסקי־פדר שבחרו במה שהיא מכנה סרבנות נסגנית, המרואיינים והמרואיינות במחקרי הרגישו שלמרות אכזבתם מהפעולה הפוליטית ומהאקטיביזם הם אינם יכולים לוותר על אלה, לסגת מכל מעורבות חברתית או אזרחית ולהמשיך לחיות בישראל, היות שמבחינתם החיים במרחב שבין הנהר לים מעניקים להם פריבילגיות על חשבונם של הפלסטינים – פריבילגיות שעל אף מאמציהם הם אינם יכולים להתנער מהן. לכן מבחינתם דרך הפעולה היחידה היא לעזוב את האקטיביזם ואת המדינה, לנטוש אותם – לפרוש.

מתוך הנרטיבים של המרואיינים והמרואיינות במחקרי, אני מגדירה פרישה כפעולה פוליטית הבאה לידי ביטוי בהרגשת ניכור והסתייגות מהמהלכים הפוליטיים של המדינה. פרישה אינה מחייבת פעולה פוליטית במובנה הקלאסי. היא באה לידי ביטוי בפעולות שיכולות להיות אינדיווידואליות ומבקשות לחמוק מהמבנה הפוליטי ומהאקטיביזם, להתרחק מהם ולנטוש אותם. בניגוד להתנגדות, המאופיינת כפעולה שמצביעה על הכשלים בסדר הקיים אבל גם מציגה תביעות לשינוי – כלומר פעולה הנובעת מתוך דמיון פוליטי לגבי עתיד שהמתנגדים תופסים אותו כטוב יותר – פרישה אינה מחייבת קיומו של דמיון כזה. נהפוך הוא, היא מאופיינת ב"סוכנות של נטישה", מצב שבו הפורשות אינן רואות עוד אפשרות לשינוי ואין לנגד עיניהן חזון שהן רואות דרך להתממשותו; ועם זאת הן אינן יכולות להשלים עם המציאות הפוליטית ולקבל את האלימות והכוח הריבוני השוכן, לתחושתן, גם בגופן ונפשן, ולכן הן מתרחקות מהם ומרחיקות מהם את היקרים להן. לאור ההקצנה הפוליטית המתרחשת בימים אלו, המנכיחה באופן גלוי ומוצהר את הלא מודע הציוני והאלימות המדינתית, נשאלת השאלה אם תתעורר תגובה מסוג חדש – כזאת שמבקשת לפרוץ את הגדר בלי לנטוש, כזאת שמשווה לנגד עיניה דימוי של עתיד שבו מתאפשר שינוי מהותי מבפנים, ולכן היא נאבקת על חזון אלטרנטיבי.

מקורות

- לומסקי־פדר, עדנה. (1997). סיפורי חיים של חיילים משוחררים: יחסי הגומלין בין זיכרון אישי לזיכרון חברתי של מלחמה. תיאוריה וביקורת, 11, 59-79.
- לומסקי־פדר, עדנה. (2018). שתיקות והשתקות. תיאוריה וביקורת, 50, 93-102.
- משגב, אורי. (2023, 10 במאי). הטייסים מתנגדי הפיכה היו צריכים לסרב לתקוף בעזה. הארץ.
- קונופני־דקלב, לבנת. (2021). חיים מחוץ לריבונות? פרישה, גלות והתנגדות [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב].